

*Г.Т. Карчева, канд. екон. наук, доц.,
Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ)*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуті основні проблеми функціонування банківської системи в посткризовий період, надані пропозиції щодо напрямів реформування банківського сектора та вдосконалення регулювання діяльності банків, зокрема доцільності переходу від проциклічного до антициклічного регулювання діяльності банків.

Ключові слова: банківська система, криза, ризики, резерви, стабільність, регулювання, ліквідність, ефективність.

Постановка проблеми. Нерозвиненість внутрішнього фінансового ринку в Україні та неефективна структура екзогенно орієнтованої економіки були основними причинами того, що Україна порівняно з іншими країнами найбільше постраждала від економічної кризи. Так, у 2009 році ВВП в Україні зменшився на 13,9 % (в Росії – на 7,9 %), промислове виробництво – на 21,9 % (на 10,8 %), інфляція становила 12,3 % (8,8 %). Кризові явища в економіці і фінансовій системі змусили банки скоротити кредитування, зокрема, фізичних осіб. За I квартал 2010 року кредити, надані суб'єктам господарювання, скоротилися на 9,3 млрд. грн., або на 2 %, фізичним особам – на 13 млрд. грн., або на 5,9 %.

Нинішня стагнація кредитування перешкоджає відновленню економіки країни та свідчить про недостатню комплексність політики щодо подолання наслідків фінансової кризи в Україні. Значний спад економіки в період кризи загострив питання пошуку нових шляхів її розвитку, необхідність створення економіки нового типу, зорієнтованої на розширення попиту на продукцію вітчизняних товаровиробників, і для цього насамперед необхідно розширити кредитування.

У той же час значні обсяги неповернутих кредитів позичальниками, які зумовили величезні збитки банків, свідчать про недостатню фінансову стійкість банківської системи в посткризовий період та обмежені можливості кредитування, необхідність реформування банківської системи і переходу до нової моделі нагляду.

Аналіз останніх публікацій. Проблемі розвитку банківської системи України та подоланню банківської кризи приділяється на сьогодні значна увага з боку вітчизняних науковців, зокрема В.М. Гейця, Н.М. Шелудько, Т.С. Смовженко, С.М. Козьменко, О.Д. Вовчак, Л.О. Примостки, А.П. Вожжова, О.І. Барановського, І.О. Школьник, В.В. Корнєєва та ін. У той же час у літературі недостатньо висвітлюються питання функціонування банківської системи в посткризовий період, необхідності реформування банківського сектора та переходу до антициклічного регулювання діяльності банків України.

Метою статті є дослідження основних тенденцій і проблем функціонування банківської системи в посткризовий період та надання пропозицій щодо впровадження сучасних інструментів нагляду для упередження проведення банками високоризикової діяльності та виникнення банківських криз надалі.

Виклад основного матеріалу. Банківська система України зазнала значних втрат у період фінансової кризи, про що свідчить:

- зростання в 11,3 рази проблемних кредитів до 71,8 млрд. грн., а їх частка в кредитному портфелі збільшилася з 3 до 10 %, що зумовило значні відрахування в резерви на покриття збитків за активними операціями (відношення резервів до активів зросло з 3,3 до 12,5 %);
- значний обсяг наданих Національним банком України кредитів рефінансування (більше 60 млрд. грн.) для підтримання ліквідності банками та недопущення втрати ними платоспроможності;
- величезні збитки в діяльності банків України (за результатами 2009 року – 38,4 млрд. грн., за 4 місяці 2010 року – 5,1 млрд. грн.), що призвело до значних втрат капіталу;
- значні витрати держави (більше 15 млрд. грн.) для відновлення платоспроможності окремих системних банків (Укргазбанк, Родовідбанк, банк “Київ”);

- втрата багатьма банками платоспроможності. За період фінансової кризи у 25 банках була призначена тимчасова адміністрація у зв'язку з загрозою втрати банками платоспроможності (в тому числі в трьох банках I групи – Промінвестбанк, банк “Надра”, Укрпромбанк), з них лише 5 банків відновили платоспроможність, у 7 банках працює тимчасова адміністрація, в 13 банках призначені ліквідаційні комісії.

На сьогодні в Україні створені необхідні внутрішні та зовнішні (макроекономічні) передумови для відновлення кредитування економіки. Спостерігається економічне зростання в Україні (ВВП за I квартал збільшився на 5 %). Міжнародний валютний фонд прогнозує зростання ВВП України на 3,7 % у 2010 році, на 4,1 % – у 2011 році.

Певна стабілізація спостерігається і в банківській системі, а саме:

- відновлена довіра населення до банківської системи. За II півріччя 2009 року кошти, залучені банками від фізичних осіб, збільшилися на 13,4 млрд. грн., або на 6,8 %. Подібна тенденція спостерігається і в 2010 році. Кошти, залучені банками від фізичних осіб, з початку року зросли на 8,2 млрд. грн., або на 3,9 %, і становлять 218,2 млрд. грн., або 29,1 % від зобов'язань банків. України. Зауважимо, що, починаючи з 01.03.2010, кошти, залучені від населення, перевищили суму кредитів, отриманих від банків (рис. 1), тобто населення знову стає основним кредитором банківської системи;

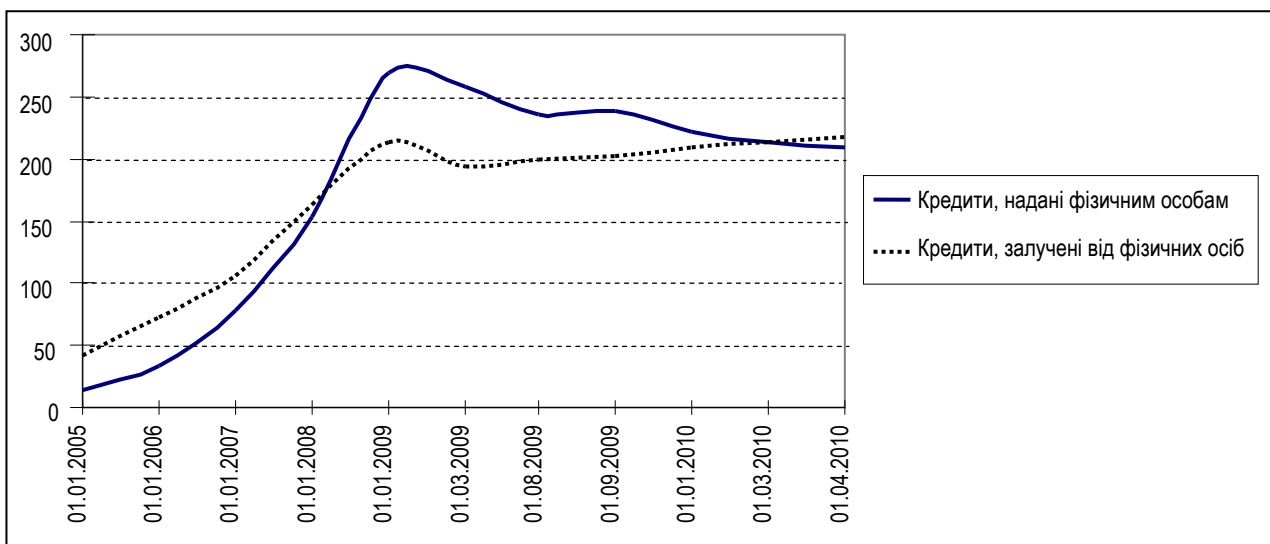

Рис. 1. Динаміка кредитів, наданих банками фізичним особам, та обсягів коштів, залучених від фізичних осіб

- зростання рівня ліквідності та капіталізації банківської системи (платоспроможності). Порівняно з 01.01.2009 обсяг високоліквідних активів (готівка + кошти на коррахунках в НБУ та інших банках) збільшився на 20,3 млрд. грн., а їх частка у загальних активах зросла з 8,2 до 10 % (рис. 2). Водночас слід звернути увагу на певні структурні диспропорції у високоліквідних активах, зокрема, на значно менший обсяг коштів на рахунках в НБУ порівняно з коштами на коррахунках в інших банках. Так, порівняно з 01.01.2009 кошти на коррахунках в інших банках збільшилися з 40,4 до 51,2 млрд. грн., а їх частка зросла з 4,2 до 5,1% від загальних активів банків України, тоді як кошти на рахунках в Національному банку України становлять лише 26,2 млрд. грн., або 2,6 % від загальних активів. Зрозуміло, що, розміщуючи кошти на коррахунках в банках-нерезидентах, українські банки кредитують західні економіки, а не економіку України.

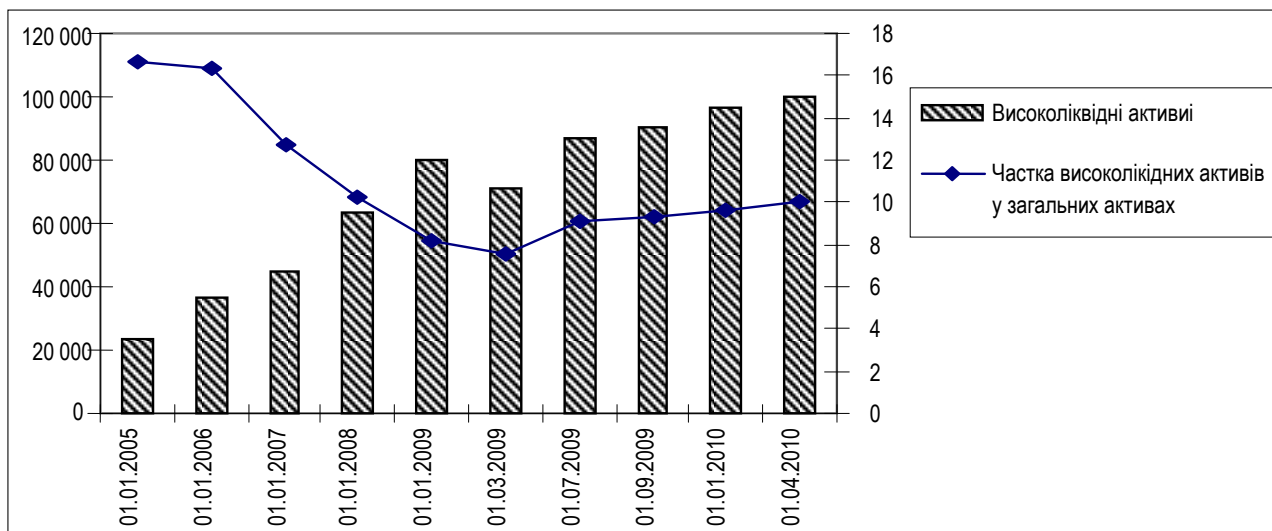

Рис. 2. Динаміка високоліквідних активів банків України

Банківська система як ніколи має високий рівень адекватності регулятивного капіталу, який з початку року досягнув 20,8 % (при нормі – не менше 10 %), це найвище значення з 2000 року. Підвищення рівня капіталізації значною мірою відбулося за рахунок зростання статутного капіталу (за 2009 рік – на 36,7 млрд. грн., або на 44,6 %, за I квартал 2010 року – на 9,2 млрд. грн., або на 7,7 %), зокрема, у зв'язку з виконанням банками програм капіталізації за результатами діагностичного обстеження банків, проведеного аудиторськими компаніями за результатами діяльності банків у 2008 і 2009 роках. Зауважимо, що підвищення рівня капіталізації не супроводжувалося адекватним зростанням рівня ліквідності банків (рис. 3).

Водночас, незважаючи на підвищення рівня ліквідності та капіталізації – основи стабільного функціонування та розвитку банківської системи, стримують подальший розвиток банківської системи високі ризики в діяльності банків, зростання обсягів неповернених кредитів позичальниками, що обумовлює формування додаткових резервів і спричиняє збиткову діяльність банків.

Значні обсяги проблемних кредитів стримують кредитування банками економіки та населення. За даними міжнародного рейтингового агентства Moody's, на кінець 2009 року в Україні були простроченими 18 % іпотечних позик у гривнях і 27 % в іноземній валюті. Насторожує значний обсяг реструктуризованих кредитів (в Росії – 30-40 % від загального обсягу кредитного портфеля). Вважається, що знадобиться ще 2-3 роки для вирішення "поганих" кредитів, але існує ризик, що реструктуризовані кредити з часом можуть стати неповернутими кредитами, що призведе до виникнення нових проблем у банках [4].

Наслідком такої ситуації є зниження ефективності виконання банківською системою основної її функції – посередницької. Залучені депозити від населення банки недостатньо використовують для кредитування економіки. Однією з причин скорочення обсягів кредитування є дефіцит надійних позичальників, багато підприємств і навіть цілі галузі не знають перспектив розвитку ринку. У зв'язку з цим концептуальними основами державної політики має бути орієнтація на внутрішній попит, підвищення рівня життя населення та активне імпортозаміщення, впровадження енергозберігаючих технологій.

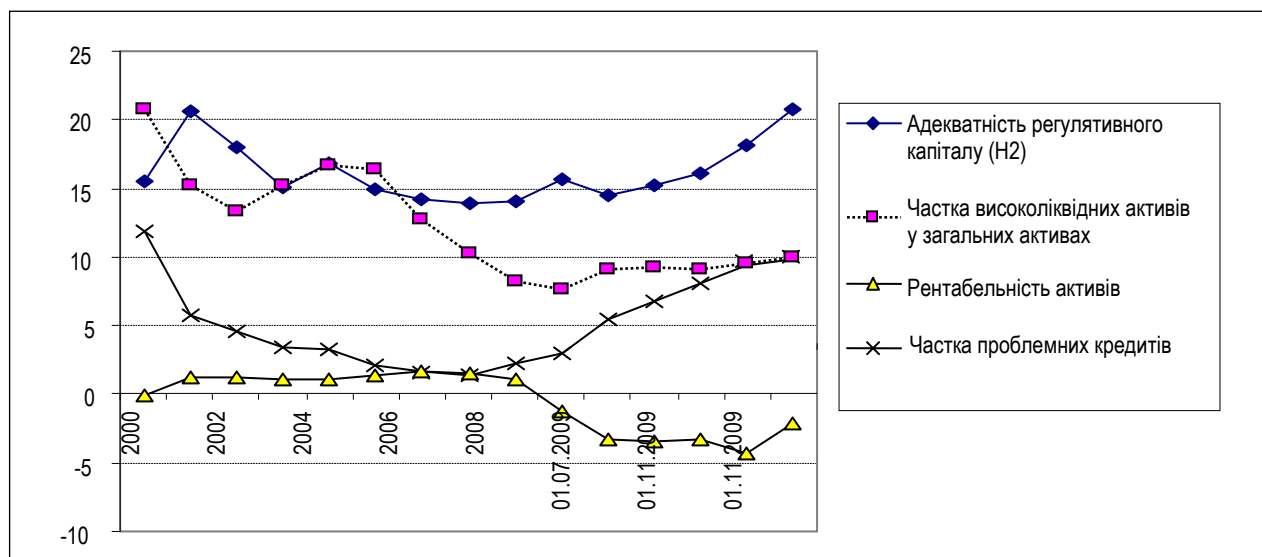

Рис. 3. Динаміка показників розвитку банківської системи України, %

Слід також звернути увагу на недостатній рівень кредитування малого і середнього бізнесу та недоступність для них кредитів через високі процентні стави, тоді як у розвинутих країнах банківські кредити підприємствам малого і середнього бізнесу становлять близько 80 % пасивів [4, с. 36].

Зауважимо, що післякризовий розвиток банківської системи України характеризується зниженням операційної ефективності діяльності банків. Якщо збитки за результатами 2009 року в основному були обумовлені формуванням резервів на відшкодування можливих втрат за активними операціями (за 2009 рік збільшилися на 77,9 млрд. грн.), то за I квартал 2010 року при збільшенні відрахувань у резерви на 2 млрд. грн. збитки становили 4,4 млрд. грн., тобто 2,4 млрд. грн. збитків обумовлені неефективним управлінням активами і пасивами, зокрема зростанням вартості процентних зобов'язань і процентних витрат, обумовлених як залученням дорогих коштів від фізичних осіб за підвищеними процентними ставками, так і процентними витратами за отриманими кредитами рефінансування. Невідповідність динаміки доходності процентних активів і вартості процентних зобов'язань призвели до значного зниження таких показників ефективності, як чистий спред – з 5,29 до 4,59 % та чиста процентна маржа – з 6,21 до 5,64 %.

Криза показала необхідність зміни підходів до банківського нагляду, і не тільки інституціональних, а насамперед впровадження сучасних інструментів нагляду щодо упередження проведення банками високоризикової діяльності. Важливим принципом банківського нагляду, як зазначалося на самітах G20, має стати диференціація нагляду залежно від масштабів банку, характеру та обсягу здійснюваних ним операцій, а також зміни проциклічної політики нагляду на антициклічне регулювання, яке передбачає використання динамічних резервів (або створення резервного капіталу) не тільки на поточні, але й довгострокові очікувані витрати.

Про необхідність впровадження антициклічного банківського нагляду свідчать і дані на рисунках 4-5. Так, у період кредитного буму 2001-2007 років банки вважали ризики низькими і практично не здійснювали відрахувань у резерви за активними операціями. Темпи зростання резервів значно відставали від зростання обсягів активних операцій. У результаті на момент закінчення кредитного буму і виникнення банківської кризи накопичився значний розрив між адекватними і фактично сформованими резервами. Кредитний портфель, який раніше вважався надійним, перетворився в ризиковий, який потребував значного доформування резервів на відшкодування можливих втрат. Величезні збитки, яких зазнала банківська система України, свідчать про нагальну необхідність вдосконалення методик формування резервів, які б враховували не тільки поточні, але й довгострокові очікувані витрати.

Фактично динамічне резервування являє собою механізм буфера резервів, який має амортизувати кредитні шоки. У період кредитного буму банки мають здійснювати додаткові відрахування в резерви, а під час скорочення кредитних пропозицій – зменшити рівень відрахувань у резерви і тим самим зменшити навантаження на фінансовий результат у період фінансових криз.

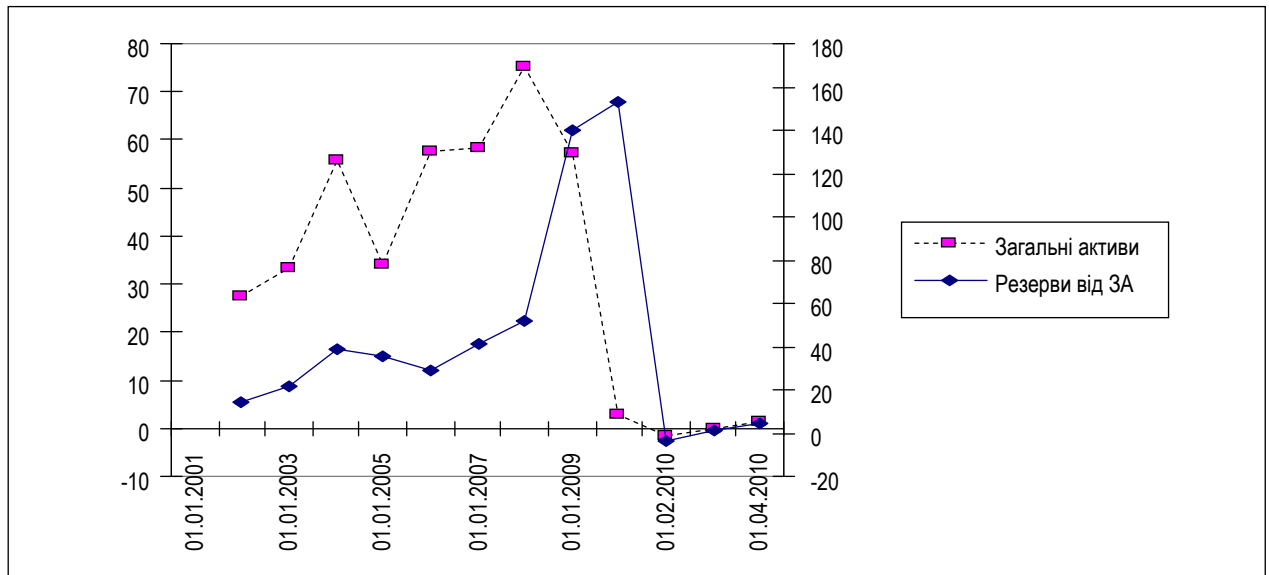

Рис. 4. Темпи приросту загальних активів та резервів на відшкодування можливих втрат за активними операціями, %

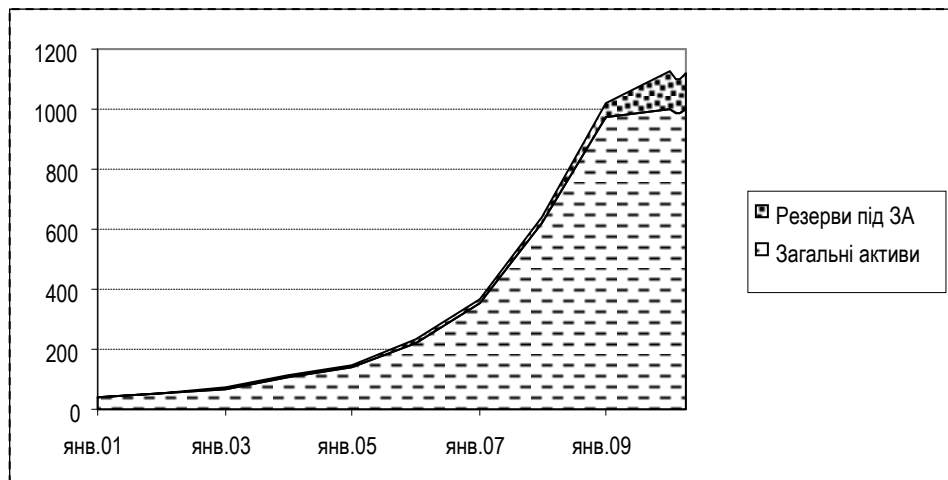

Рис. 5. Динаміка активів і резервів на відшкодування можливих втрат за активними операціями

Динамічне резервування передбачає зменшення коливань сукупного рівня резервів у період кредитного циклу, на відміну від існуючого підходу до формування резервів, визначеного Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 № 279, коли витрати на формування резерву скорочуються в період експансії і збільшуються при зменшенні обсягів кредитування. Крім того, динамічне резервування передбачає зниження волатильності фінансового результату банків, який залежить від величини сформованих резервів. На сьогодні серед країн з розвинутою економікою Центральний банк Іспанії використовує принцип динамічного резервування. Іспанські банки зобов'язані за рахунок поточного прибутку щоквартально створювати додаткові резерви від 0 до 1,5 % залежно від категорії кредиту [3, с. 13].

Як свідчить світовий досвід, для зменшення негативного впливу фінансових криз та недопущення зростання ризиків у діяльності банків важливого значення набуває вжиття антикризових заходів, реструктуризація банківської системи, зокрема, у зв'язку з посиленням ролі держави в розвитку банківської системи України. Як зазначає академік НАН України В.М. Геєць, після такої реструктуризації банківської системи в Україні буде створено конкурентне банківське середовище, в якому банківський капітал приблизно в рівних частинах контролюватиметься державою, приватним бізнесом, а також іноземним капіталом [1, с. 16].

Зауважимо, що період фінансової кризи характеризувався посиленням ролі державних банків (Укресімбанк та Ощадбанк) у банківській системі за рахунок збільшення їх капіталу та участі

держави в капіталізації 3-х банків (Укргазбанк, Родовідбанк, банк “Київ”), що сприяло відновленню довіри вкладників до цих банків. Якщо на початок банківської кризи 01.10.2008 частка капіталу державних банків (Ощадбанку та Укресімбанку) в капіталі банківської системи становила лише 5,1 %, то на сьогодні з врахуванням державної капіталізації Укргазбанку, Родовідбанку, банку “Київ” та збільшення капіталу державних банків (Ощадбанк та Укресімбанк) участь держави в капіталі банківської системи становить понад 25 %.

Оскільки держава має витратити значні кошти для стабілізації ситуації в умовах фінансової кризи в банках, які здійснювали високоризикову діяльність і в яких виникла істотна загроза втрати платоспроможності, зокрема, шляхом капіталізації банків за участю держави, при цьому вважається, що вихід з банківської кризи за рахунок платників податків не є найкращим способом, то антициклічне регулювання діяльності банків має передбачати створення стабілізаційного фонду за рахунок здійснення банками так званих стабілізаційних відрахувань у період стабільного функціонування банків. Зауважимо, що на сьогодні в Німеччині та Франції активно розглядається питання про створення подібних стабілізаційних фондів, які мають використовуватися для подолання наслідків майбутніх фінансових криз. При цьому у Франції планують направляти такі відрахування безпосередньо до державного бюджету, в Німеччині передбачається створення спеціалізованого фонду антикризового страхування, який буде знаходитися під контролем держави.

Зауважимо, що структурні зміни в банківській системі в посткризовий період характеризуються також скороченням загальної кількості банків (порівняно з 01.01.2009 – з 184 до 176 банків) і зменшенням кількості малих банків у зв'язку із прийняттям Національним банком України рішення про ліквідацію неплатоспроможних, як правило, малих банків (13 банків). До речі, у Росії працює близько 1 000 банків, при цьому Банк Росії у 2008 році відкликав 34 банківські ліцензії, в 2009 році – близько 50, у 2010 році, за даними Агентства зі страхування вкладів, очікується відкликання ще 80 банківських ліцензій. Якщо в докризовий період відкликалися в банків ліцензії за порушення вимог закону щодо протидії відмиванню брудних грошей, то в період фінансової кризи ліцензії відкликалися через відсутність у банків коштів, неспроможність ними сформувати резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями.

Перший заступник Банку Росії Геннадій Мелікян в інтерв'ю телеканалу Russia Today зазначив, що загальною проблемою російських банків, які найбільше потерпіли від фінансової кризи, було кредитування власників банків. За його словами, 80 % кредитних організацій, в яких були відкликані ліцензії, кредитували своїх власників, а Банк Росії планує вжити ряд заходів, щоб не допустити надалі подібної ситуації, зокрема, зобов'язати банки при кредитуванні бізнесу власників банку збільшувати резерви, планується підвищити коефіцієнт ризику за такими операціями, а також змінити підхід до визначення афілійованих компаній з власниками банків тощо. Подібні проблеми характерні і для банків України.

Висновки. Функціонування банків у посткризовий період відбувається в умовах високих ризиків, що спричинило значні збитки банків, і є свідченням недостатньої фінансової стабільності. Високі ризики в діяльності банків є стримуючим чинником кредитування економіки та населення і свідчать про необхідність вдосконалення регулювання діяльності банків, впровадження нових підходів до нагляду. Величезні збитки в діяльності банків свідчать про недооцінку ризиків у докризовий період і недостатній рівень їх хеджування, недосконалість інструментів регулювання діяльності банків і необхідність переходу від проциклічного до антициклічного регулювання діяльності банків. Крім того, слід орієнтуватися на кращі прогресивні міжнародні практики банківського нагляду, впровадження нового рівня нагляду, який має протистояти високим ризикам.

З метою підвищення ефективності функціонування та розвитку банківської системи України політика держави щодо регулювання і нагляду за банками має бути більш цілеспрямованою, а стратегія нагляду за банками – чітко визначеною.

Список літератури

1. Геєць В. М. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи [Текст] / В. М. Геєць // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 5–23.
2. Милуков А. И. Кредитование в России: некоторые уроки кризиса [Текст] / А. И. Милуков // Банковское дело. – 2010. – № 5. – С. 36–39.
3. Моисеев С. Р. Контрциклическое регулирование: динамические резервы и резервный капитал [Текст] / С. Р. Моисеев // Банковское дело. – 2009. – № 10. – С. 12–20.
4. Необходимы смена парадигмы и реформа финансовой системы [Текст] // Банковское дело. – 2009. – № 11. – С. 88–90.

Summary

The main problems of the banking system functioning in post-crisis period are discussed in the article. Suggestions regarding directions of reforming of banking sector and development of banking controlling, in particular advantages and disadvantages of transition from pro-cyclical to the countercyclical method of banking controlling are also given in the article.

Отримано 15.09.2010